

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Ани Бурова,
Катедра „Славянски литератури“, Факултет „Славянски филологии“,
СУ „Св. Климент Охридски“

на дисертационния труд за придобиване на образователната и научна степен „доктор“
по професионално направление 2.1. Филология,
докторска програма „Литература на народите на Европа, Америка, Азия, Африка и
Австралия – История на славянските литератури“

от Кристиян Янев
на тема „Травмите в славянските пограничия“

Темата на дисертацията на Кристиян Янев – „Травмите в славянските пограничия“ – е сложна и свързана с немалко предизвикателства. Към нея може да се подходи откъм различни изследователски ракурси, обхватът на изследване може да бъде обособен по различни начини. Затова като първи успех на труда може да се посочи фактът, че Кристиян Янев успява прецизно да формулира проблематиката на своето проучване и да очертае изследователското си поле. По отношение на темата могат да бъдат предложени и други изследователски подходи, да бъдат изведени други проблемни акценти, но концепцията, избрана от Кристиян Янев, е обоснована, адекватно аргументирана и последователно проведена в труда.

Сложността на изследването произтича още и от това, че проблематиката му неизбежно предполага интердисциплинарен подход, както и съпоставителен анализ на разглежданите култури и литератури – предизвикателства, с които авторът също успешно се е справил.

Дисертационният труд обхваща четири глави, въведение, заключение и библиография.

Във въведението авторът детайлно очертава намеренията и границите на своето изследване. Като негов обект е посочено „литературното отразяване на травматичния потенциал на междуетническите отношения в пограничията между славянското и неславянското население в Централна, Източна и Югоизточна Европа“ (5 с.). Предмет на изследването представляват „избрани произведения от полската, чешката и българската литература, създавани в контек-

ста на мащабните социални и политически трансформации след края на 80-те години на XX в. като част от усилията за преосмисляне на миналото, неговото деидеологизиране и обговаряне на темите табу от предишните исторически периоди“ (6 с.). Методологията на проучването стъпва основно върху съпоставителния литературноисторически анализ, както и върху интердисциплинарния подход, основан преди всичко на „изследванията на границите (*border studies*) и изследванията на травмата и паметта (*trauma studies, memory studies*)“ (6 с.), като са използвани също теоретични постановки на историографията и социологията.

В тематичен план трудът се концентрира върху три основни проблемни ядра – литературните интерпретации на: полско-еврейските отношения по време на Втората световна война; чешко-немските отношения в периода непосредствено след Втората световна война; българо-мюсюлманските отношения от периода на „възродителния процес“. В хронологически план работата се съсредоточава основно върху съвременната литература, създавана след 1989 г., но времевият обхват на изследването всъщност е значително по-широк, тъй като генезисът на разглежданата проблематика – както в литературен, така и в културно-исторически план – е проследен и анализиран много по-назад във времето.

Първата глава от дисертацията – със заглавие “Границите: “белезите на историята” – е посветена на изясняването на ключовите теоретични понятия, с които трудът работи: *граница / пограничие* и *травма*. Детайлно е разгледан генезисът на понятията, историята на научните им употреби и различните им дефиниции, формулирани от значими учени в различни периоди. Авторът на дисертацията с право отделя голямо внимание на тази проблематика – като инструмент на хуманитаристиката въпросните понятия възникват в допирните точки на няколко различни дисциплини, което прави значенията им сложни и многопластови; а тъй като са средищни за труда, изясняването на тяхната употреба е от базова важност за успеха на изследването.

По отношение на теоретичната обосновка дисертацията е образцова – авторът ѝ познава в детайли историята на съответните научни традиции и съществуващите теории, обобщава ги и построява стабилна концептуална и понятийна рамка за своето изследване. На места прегледът на научната история на понятията е твърде обстоятелствен, но това има своето оправдание във вече посочената тяхна важност в контекста на труда, а и авторът в повечето случаи успява да подчини наблюденията на основните цели на изследването.

Първата част на главата проследява развитието на понятието *граница*. Избран е исторически подход, при който формирането на научните представи за граничността се проследява в хронологически план, при това – във връзка със съответните контексти в историята и културата на Европа. Открити са следните периоди в развитието на понятието, които неслучайно съответстват и на големите поврати в обществените и

историческите процеси: период преди Първата световна война, период между двете световни войни, период на Студената война, период след 1989 г. Начинът, по който изследването използва понятията, свързани с граничността, черпи основанията си от най-късния период, когато мисленето за тях в хуманитаристиката е белязано от силна интердисциплинарност и е дълбоко обвързано с проблематиките на идентичността и паметта. Така изследването разбира границите “като социално и културно конструирани феномени”, а пограничията “като арена, на която се оформят нови индивидуални и групови идентичности” (40 с.).

Втората част на първа глава е посветена на другото централно понятие в труда – *травма*. И тук е приложен подходът на хронологичното проследване на развитието на понятието, като началната точка са трудовете на Зигмунт Фройд. Специално място е отделено на функционирането на понятието в контекста на изследванията за Холокоста. Изложението очертава психоаналитическия и социологическия подход към проучванията на травмата, като за самия труд от основна важност се оказва социологическият, тъй като позволява осмислянето на културната травма в рамките на колективното преживяване. В дисертацията е изследван основно именно този аспект чрез анализа на литературните творби, посветени на историческите травми: “набляга се върху колективните наративи и свързаните с тях въпроси за вината и отговорността за травмите на макроравнището на обществото” (16 с.). Във връзка с тази основна цел в рамките на първа глава е отделено място на темата за вината и отговорността, преди всичко на свързаните с тези понятия постановки в трудовете на Хана Аренд и Карл Ясперс.

Втората глава на труда – “Славянските пограничия – имперски наследства и национални проекти” – проследява формирането на разглежданите в труда пространства на исторически травматизъм. В тази част от изследването е направен исторически преглед на сложните процеси в Централна, Източна и Югоизточна Европа, довели до появата на пограничията. Като основен епизод в този процес е разгледан разпадът на многонационалните империи и появата на тяхно място на националните държави, в резултат на което настъпва “мултиплициране на държавните граници, при което компактни малцинствени групи остават в териториите на етнически и религиозно различни общества” (92 с.). Изложението се спира подробно на историческите периоди, които са в центъра на изследването, но също така реконструира широка историческа панорама, за да изведе генезиса на събитията, в които историческият травматизъм кулминира. В тази глава са обобщени и основните тези на полските, чешките и българските учени-хуманитаристи при проучването на историята на пограничията.

Третата и четвъртата глава са основни за същинската проблематика на дисертацията – литературните интерпретации на историческия травматизъм в пограничията. Третата

глава на труда със заглавие “Паметта и травмите в славянските пограничия в литературата и есеистиката преди 1989 г.” се спира на художествените образи на разглежданите исторически събития в литературата от периода на социализма. В хронологически план са разгледани творбите, посветени на обсъжданата тема в полската и в чешката литература, изведени са основните тематични и художествени доминанти. През по-голямата част от коментирания в тази глава десетилетия темата за пограничията присъства в литературата по-скоро спорадично, а появите ѝ са подвластни на идеологическия контрол, упражняван върху литературата през периода. Изследването проследява както идеологизираните интерпретации на разказа за историята и табуизирането на редица негови аспекти, така и интерпретациите на темата при автори и литературни традиции, които се явяват алтернатива на идеологическите клишета.

В главата са извършени редица интересни наблюдения – като например разликите в художественото изображение при различните авторски поколения, произтичащи от свидетелската гледна точка или личния опит с описваните събития при авторите от по-ранните генерации или от културната памет, произтичаща от собствен опит, при по-късните писатели. Ценен е опитът разглежданата проблематика да се опише като част от литературните процеси от втората половина на XX в., да се анализира въздействието върху нея на доминиращи поетика и стилове, характерни както за официалната, така и за алтернативната литература от периода.

Особено интересна е последната част от трета глава, в която се разглеждат есеистични творби, посветени на травмите в пограничията. Тук Кристиян Янев се спира върху текстове, създадени в края на 70-те и през 80-те години, които бележат прелом в подхода към темата и се явяват предвестници на силния литературен интерес към нея в десетилетията след 1989 г. Разгледани са есетата на Ян Млинарик (Данубиус), Ян Блонски, Хенрик Гринберг, Йежи Йедлицки, Ян Томаш Грос, както и есето „Името” на Блага Димитрова. (Това е и единствената българска творба, коментирана в трета глава от дисертацията, тъй като „възродителният процес” протича в края на разглеждания в нея период.) Авторът стига до заключението за сходство между есетата, създадени от полските, чешките и българските автори, произтичащо от „фокуса върху етичните измерения на колективните постъпки към Другия и последиците за собствената идентичност” (203 с.). Заради преобладаващата в разглежданите есета морална проблематика и акцента върху представите за вината и отговорността те са анализирани в съпоставка с написаното от Аренд и Ясперс във връзка с Холокоста, което също води до интересни наблюдения.

Четвъртата глава на дисертацията („Завръщането към травматичното минало и новият исторически наратив след 1989 г.”) разглежда избраната проблематика в контекста

на съвременната полска, чешка и българска литература. Това е и най-приносната част от дисертацията, тъй като в нея авторът засяга теми, които досега не са били обект на систематични проучвания. В труда периодът след 1989 г. е възприет като качествено нов етап по отношение на мисленето за историческите травми, тъй като се явява “време на преמודелиране на дискурсивното пространство, на изграждане на нов национален разказ и колективна идентичност” (215 с.).

Отчитайки потенциала на художествената литература да подпомага осмислянето на важни за обществото теми, Кристиян Янев анализира редица произведения (основно прозаически), създадени през последните две десетилетия и посветени на темите за полско-еврейските, чешко-немските и българо-мюсюлманските отношения в исторически формираните пограничия. Между тях присъстват както придобили известност книги на наложили се автори (Димитър Коруджиев, Теодора Димова, Мирослав Пенков, Радка Денемаркова, Катержина Тучкова, Анна Биконт и др.), така и по-слабо познати на широката публика творби, които обаче са представителни с оглед на разглежданата тема.

Авторът подлага избраните произведения на подробен анализ и ги съпоставя, за да изведе доминиращите подходи в художествената интерпретация на историята. В резултат достига до приносния извод, че в трите разглеждани литератури се формират сходни модели на прозаическия наратив, посветен на травмите от миналото. Сред интересните заключения, до които Кристиян Янев достига, са тези за: наличието на повтарящи се сюжетни схеми и механизми, някои от които родеещи се с масовата литература; проявите на “преплитане между реалистичното писане и моделите на криминалната или фантастичната литература” (236 с.); стилизацията на наратива в посока на документална достоверност или автентичност на преживяването; появата на устойчиви литературни мотиви като тези за семейната тайна или неясния произход на героя / героинята; подялбата на героите в творбите в категориите на извършители, свидетели и жертви със съответни черти и модели на поведение и др.

Важно е да се подчертае, че извеждайки тези характеристики на произведенията, Кристиян Янев не просто систематизира определена „поетика” на писането, свързано с темата за пограничните травми, а обвързва тези художествени специфики с проблематиката на културната памет и формирането ѝ във и чрез литературата. Показателна в това отношение е подглавата „Паметта” на вещите и пространствата”, където е анализирана функция на предметите и местата за значенията, създавани от литературните творби: “Вещите също съхраняват паметта за миналото дори когато техните собственици се сменят, а пространствата функционират като своеобразен палимпсест, който дори с променено наименование остава като свидетелство за чуждото присъствие в миналото” (249 с.).

Трябва също да се отбележи, че в последната глава от труда автора засяга и темата за интерпретацията на историята на пограничията в киното и визуалните изкуства. Това само потвърждава потенциала за изследвания по темата и многоаспектността на проблематиката.

Както вече споменах в началото, като един от успехите на изследването отчитам съпоставителния му аспект. Той е най-пълноценно разгърнат в последната, четвърта глава, където авторът достига до изводи, валидни и за трите разглеждани литератури, както и до обобщения, представителни за присъствието на темата за недалечното историческо минало в съвременната литература. Бих искала да подчертая, че проучваната проблематика е силно открояема като художествена линия в полската и чешката литература, където е и обект на задълбочени литературоведски анализи. В българска среда обаче тя е доста по-фрагментарна – както като литературен, така и като литературоведски сюжет. В този смисъл авторът е извършил и значима работа по идентификацията на съответните български творби и подбора на тези от тях, чийто анализ може да доведе до представителни изводи в съпоставка с другите две разглеждани литератури. Тук е мястото и да посоча, че в хода на изложението в трета и четвърта глава от дисертацията Кристиян Янев показва щателно познаване на наличните литературноисторически изследвания, свързани с разглежданата проблематика, както и на литературнокритическата рецепция на коментираните творби от най-новия период в трите литератури. Освен това някои от извършените от него наблюдения по отношение на съвременната проза в славянските литератури допринасят и за по-широкото им проучване, отвъд рамките на конкретната проблематика на дисертационния труд.

Авторефератът в обем от 50 страници отразява адекватно съдържанието на дисертационния труд. Научните приноси от изследването са коректно формулирани. Приложен е списък от единадесет публикации по темата на дисертацията, отпечатани в авторитетни научни издания и сборници.

Дисертационният труд на Кристиян Янев го представя като сериозен и задълбочен изследовател. Работата представлява зряло, задълбочено научно изследване, посветено на значима и актуална проблематика. С оглед на всичко казано дотук, убедено ще гласувам образователната и научна степен “доктор” да бъде присъдена на Кристиян Янев.